

Longitudinal study of the social progress of Middle East oil countries in the years (2011-2020)

Seyedeh Maliheh Hosseini

Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Ehsan Rahmani khalili*

Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, (Corresponding Author)

Ali Baghaei sarabi

Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Abstract: *The countries of Iran, Saudi Arabia, Iraq and the United Emirates are among the top oil countries, and according to their billions of oil revenues and similar average investments, they have not had the same social Progress. In this research, the social progress in these countries has been compared with the secondary and descriptive-comparative analysis method. The social progress variable data is extracted from the social progress site. SPSS software was used for data analysis. According to the obtained results, in the variable of social progress and its dimensions (basic needs, welfare foundations and opportunities), the United Emirates, Iran, Saudi Arabia and Iraq were placed in the order of ranking. In terms of opportunities, Iraq is higher than Saudi Arabia, and in 2020 it also surpassed Iran. Compared to other countries, Iran has been ranked higher in the indicators of environmental quality, access to advanced knowledge, shelter, and health, and has been ranked lower in the sub-indices of access to information and communication, individual rights, choice, and individual freedom. Since the biggest weaknesses of Iran are in the dimension of opportunities, it can be improved by reforming and improving cultural laws, as well as the participation of minorities in the country's political issues, and by raising the quality of the index of access to information and communications, as well as following the example of the country of Iraq, which grows in the dimension of opportunities. It has been good to take important steps in the direction of growth, development and social progress.*

Keywords: *social progress, basic needs, welfare foundations, opportunities, oil countries, Middle East.*

---

* (E mail: ehsan5171@gmail.com)

مطالعه طولی پیشرفت اجتماعی کشورهای نفتی خاورمیانه در سال‌های (۲۰۲۰-۲۰۱۱)

سیده ملیحه حسینی^۱، احسان رحمانی خلیلی^{۲*}، علی بقائی سرابی^۳

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۲۹

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳

چکیده

کشورهای ایران، عربستان، عراق و امارت متحده جزو کشورهای برتر نفتی می‌باشند و با توجه به درآمدهای میلیاردی نفتی و میانگین سرمایه‌گذاری‌های مشابه، پیشرفت اجتماعی یکسانی نداشته‌اند. در این پژوهش با روش تحلیل ثانویه و توصیفی-مقایسه‌ای، پیشرفت اجتماعی در این کشورها مورد مقایسه قرار گرفته است. داده‌های متغیر پیشرفت اجتماعی از سایت پیشرفت اجتماعی استخراج شده است. برای تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار spss استفاده گردید. طبق نتایج به‌دست‌آمده در متغیر پیشرفت اجتماعی و ابعادش (نیازهای اساسی، بنیادهای رفاه و فرصت‌ها) به ترتیب رتبه‌بندی، امارات متحده، ایران، عربستان و عراق قرار گرفته‌اند. کشور عراق در بعد فرصت‌ها در مقایسه با عربستان در تبه بالاتری قرار داشته و در سال ۲۰۲۰ از ایران نیز پیشی گرفته است. در مقایسه با دیگر کشورها ایران در شاخص‌های کیفیت محیط‌زیست، دسترسی به دانش پیشرفته، سرپناه، و سلامتی در تبه بالاتری قرار گرفته است و در زیرشاخص‌های دسترسی به اطلاعات و ارتباطات، حقوق فردی، انتخاب و آزادی فردی در رتبه پایین‌تری قرار گرفته است. از آنجا که بیشترین نقاط ضعف ایران در بعد فرصت‌ها می‌باشد می‌توان با اصلاح و بهبود قوانین قوانین فرهنگی همچنین مشارکت بیشتر اقلیت‌ها در مسائل سیاسی کشور و بالا بردن کیفیت در شاخص دسترسی به اطلاعات و ارتباطات و همچنین الگو برداری از کشور عراق که در بعد فرصت‌ها رشد خوبی داشته است در جهت رشد، توسعه و پیشرفت اجتماعی گام‌های مهمی برداشت.

واژگان کلیدی: پیشرفت اجتماعی، نیازهای اساسی، بنیادهای رفاه، فرصت‌ها، کشورهای نفتی، خاورمیانه.

۱. مقدمه

امروزه مفهوم توسعه تنها به بعد اقتصادی توجه ندارد و یک مفهوم چندبعدی است. یکی از این مفاهیم که ابعاد و جنبه‌های مختلف توسعه را می‌سنجد پیشرفت اجتماعی^۴ است. به نظر مایکل گرین پیشرفت اجتماعی این موضوع را مشخص می‌نماید که کشورها با سطوح تولید ناخالص داخلی مشابه می‌توانند سطوح بسیار متفاوتی از پیشرفت اجتماعی را داشته باشند (طرزی و همکاران، ۲۰۱۵).

^۱ گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

^۲ گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

(E mail: ehsan5171@gmail.com)

^۳ گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران..

پرداختن به مفهوم پیشرفت، تنها در بعد مادی باعث غفلت از بعد معنوی انسان می‌گردد که این امر موجب پوچی و از خودبیگانگی برای بشر بوده است جامعه‌شناسانی چون مارکس، وبر و دورکیم در نقد چنین پیشرفتی به مفاهیمی چون از خودبیگانگی، قفس آهنین و ناهنجاری اشاره کرده‌اند. پیشرفت اجتماعی هم به سنجش رشد مادی و هم رشد معنوی می‌پردازد. این شاخص از سال ۲۰۱۱ در بین ۱۶۳ کشور سنجیده و توسط سازمان ضرورت پیشرفت اجتماعی^۱ منتشر شده است. این شاخص دارای سه بعد نیازهای انسانی، فرصت‌ها و بنیادهای رفاه و همچنین دارای ۱۲ زیر شاخص می‌باشد. پیشرفت اجتماعی، ظرفیت جامعه برای رفع نیازهای اولیه شهروندان و همین‌طور ایجاد شرایطی که پایداری زندگی شهروندان و اجتماعات تضمین شود و همه افراد به ظرفیت‌ها و پتانسیل‌هایشان تحقق کامل ببخشند را می‌سنجد (درخشان، آفرانی، و رناتی، ۱۴۰۰: ۱۸۳). ایران در سال ۲۰۱۱ نمره ۶۲/۸ و در سال ۲۰۲۰، نمره ۶۷/۵ را دارا بوده است و در رتبه ۹۳ قرار گرفته است. بیشترین فاصله ایران در زیرشاخص‌ها، با کشور نروژ که دارای بهترین رتبه می‌باشد در زیر شاخص فرصت‌ها است و نزدیک‌ترین فاصله را در زیر شاخص‌های آب و بهداشت، سرپناه و تغذیه و مراقبت‌های بهداشتی اولیه دارد. این شاخص از ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ روند رو به رشدی داشته است. نمره ایران، در بعد نیازهای اساسی قابل قبول و در بعد رفاهی، عملکرد متوسط و در بعد فرصت‌ها، عملکردی ضعیف داشته است. ایران در شاخص پیشرفت اجتماعی اندکی کمتر از میانگین عملکرد جهانی است اما فاصله زیادی با عملکرد بهترین کشورها دارد همچنین از میانگین کشورهای اقتصاد نوظهور بریکس (برزیل، روسیه، هند، چین و آفریقای جنوبی) رتبه پایین‌تری دارد (همان، ۱۴۰۰: ۱۹۱-۱۸۴). با توجه به این که در بسیاری از کشورهای صاحب منابع انرژی، این ماده سبب اختلال در توسعه شده است و در بسیاری از شاخص‌های توسعه و پیشرفت، عقب‌ماندگی دارند و برعکس کشورهایی که فاقد ذخایر ارزشمندی نظیر نفت هستند مانند مالزی، کره جنوبی ...، به پیشرفت‌های بسیاری نائل‌آمده‌اند، از این‌رو بررسی متغیر پیشرفت اجتماعی و مقایسه آن در کشورهای رانتیر می‌تواند به شناخت مسئله توسعه و پیشرفت کمک شایانی نماید. منظور از دولت‌های رانتی^۲ آن دسته از کشورهایی هستند که حسب معیار «درآمد یا عایدی دولت»، به جای اتکاء حداکثری به اخذ مالیات از محل فعالیت‌های مولد بخش‌های اقتصادی داخل کشور، به کسب منابع پولی از محل فروش منابع داخلی به خارج از کشور مشغول هستند. در خصوص تعیین عدد یا نسبت مشخصی برای تعیین مرز اتکاء به عایدی دولت مستقر از محل رانت خارجی در برابر مالیات، نظر واحدی وجود ندارد و اگر چه همانند هر معیار مقسم دیگری جنبه قراردادی دارد اما به شواهد تجربی مشخصی مستند است. برای نمونه بیلای و لوجیانی^۳ 14F14 در اثر مشهور خود با عنوان دولت رانتیر با مقایسه کشورهای «نروژ» با دو کشور «عربستان سعودی» و «کویت» به این نتیجه می‌رسد که نسبت وابستگی این دو دسته از کشورها به منابع رانتی به ترتیب ۱۶، ۶۷ و ۷۰ درصد است. بدین ترتیب اختلاف بین کشورهای غیررانتیر و رانتیر از این نظر حدود ۵۰ درصد می‌باشد (بیلای و لوجیانی، ۱۹۸۷: ۳۰). در برخی دیگر از آثار هر دولتی که ۴۲ درصد یا بیشتر از کل درآمد خود را از راه خارجی - حاصل از صدور یک یا چند ماده خام - به‌دست آورد، دولت رانتیر لقب می‌گیرد (رحیمی، ۱۳۹۲). عقب‌ماندگی نسبی کشورهای صاحب ذخایر نفت را نمی‌توان به حساب ذخایر باارزش آن‌ها نهاد، بلکه باید آن را در چگونگی مصرف درآمد حاصل از آن ذخایر و نیز استراتژی توسعه‌ای صرفاً متکی بر نفت جستجو کرد.

در سنجش پیشرفت اجتماعی، زیرشاخص‌های مانند پذیرش همجنس‌گرایان وجود دارد که با توجه به فرهنگ و جامعه ایران که یک کشور اسلامی می‌باشد همخوانی ندارد. بنابراین در این پژوهش سه کشور رانتیر مسلمان، عربستان، عراق و امارت متحده عربی برای مقایسه با ایران و تحلیل انتخاب شده‌اند. همگی این کشورها در زمره ۱۰ کشور اول از نظر ذخایر نفتی هستند. ذخایر نفتی در این کشورها هر سال ده‌ها میلیارد دلار درآمد برای این کشورها به همراه دارد که بخشی از آن صرف افزایش هزینه‌های رفاهی شهروندان، بخشی صرف سرمایه‌گذاری و بخشی از آن برای پشتیبانی از اقتصاد و امنیت کشورها در برابر شوک‌های خارجی در

^۱ The social progress imperative

^۲ Rentier governments

^۳ Beblawi, Hazem and Luciani, Giacomo

صندوق‌های ذخیره انباشت می‌شود. بررسی آمارهای بانک جهانی از میزان تشکیل سرمایه ثابت سالانه کشورهای مختلف نشان می‌دهد که در سه دهه گذشته، سالانه به‌طور میانگین چیزی حدود ۳۰ درصد از تولید ناخالص داخلی ایران، عربستان ۳۳ درصد، عراق ۲۹ درصد و امارات ۲۴ درصد از تولید ناخالص داخلی خود را صرف انباشت سرمایه کرده است. بنابراین به نظر می‌رسد که از لحاظ شاخص نمایانگر سرمایه‌گذاری تفاوت قابل‌ملاحظه‌ای بین ایران و کشورهای موردبررسی وجود ندارد. به‌طوری‌که در کشورهای آلمان، کانادا و فرانسه ۱۹ درصد در آمریکا حدود ۲۳ درصد انگلستان ۱۷ درصد و ترکیه ۲۶ درصد بوده است. افزون بر این آمارها نشان می‌دهد که این چهار کشور نفتی در مقایسه با بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته سهم بیشتری از درآمد ملی خود را به سرمایه‌گذاری اختصاص داده‌اند. نتایج حاصل از این مقایسه نشان می‌دهد که اقتصاد ایران در سه دهه گذشته بافاصله نسبتاً معناداری از سه کشور نفتی همسایه، کمترین شتاب اقتصادی را در بین کشورهای موردبررسی داشته است. طی سه دهه گذشته ارزش تولید ناخالص داخلی کشورهای عربستان، امارات و عراق (به قیمت ثابت سال ۲۰۱۰) بیش از سه برابر شده است. این در حالی است که تولید ناخالص داخلی ایران در بازه زمانی سال‌های ۱۹۸۷ تا ۲۰۱۷ تنها ۱/۴ برابر شده است. یعنی اقتصاد ایران در سه دهه اخیر حتی در مقایسه با همسایگان نفتی خود نیز در وضعیت «درجا زدن» قرار داشته است. هرچند جمعیت این کشورها در مقایسه با ایران کمتر می‌باشد و این جمعیت پایین، اصطکاک را در مدیریت به حداقل می‌رساند و وجود تحریم‌های علیه ایران را نباید از قلم انداخت اما با مقایسه و بررسی دقیق‌تر شاخص‌های پیشرفت، می‌توان نقطه‌ضعف‌ها و قوت‌ها را مشخص نمود و سیاست‌های مدیریتی کارآمدتر را به کار گرفت و اثر تحریم‌ها را کم‌رنگ‌تر نمود. در این پژوهش به این سؤالات پاسخ داده خواهد شد که متغیر پیشرفت اجتماعی و زیرشاخص‌های آن در کشورهای ایران، عربستان، عراق و امارات متحده چه تفاوتی باهم دارند؟ نقاط قوت و ضعف ایران نسبت به این کشورها در کدام زیرشاخص‌ها می‌باشد؟

۲. مبانی نظری تحقیق

۲-۱. تعریف مفاهیم

واژه توسعه و پیشرفت نزدیک به یکدیگر هستند و گاهی بجای هم در ادبیات استفاده می‌شوند؛ اما توسعه، پیشرفت نیست. پیشرفت ترجمه «Progress» و توسعه ترجمه، «Development» است. واژه پیشرفت در فرهنگ کمبریج، حرکت به سوی وضعیتی بهبودیافته‌تر یا توسعه‌یافته‌تر یا موقعیتی جلوتر (فرهنگ کمبریج، ۲۰۱۷) و در فرهنگ آکسفورد، توسعه به سوی شرایطی بهبودیافته‌تر و بالاتر (فرهنگ آکسفورد، ۲۰۱۷) تعریف شده است. از نظر اصطلاحی نیز جانسون (۲۰۰۸) پیشرفت را فرایندی تجمعی تعریف می‌کند که در آن مرحله‌ی متأخر همراه مرجح‌تر، بهتر و دارای کیفیتی بالاتر تلقی می‌شود (جانسون، ۲۰۰۸: ۷). پیشرفت به مفهوم ترقی و رشد همه‌جانبه، جهت رسیدن به جامعه مطلوب و موردنظر است که توأم با معنویت متکی بر فرهنگ، توسعه‌یافته است (علایی، ۱۳۹۰: ۱۴). پیشرفت عبارت است از فرایند حرکت از وضعیت موجود به سمت وضعیت مطلوب. بر این اساس الگوی پیشرفت شامل سه امر، تحلیل وضعیت موجود، تبیین وضعیت مطلوب و راهبرد حرکت از وضعیت موجود به مطلوب می‌باشد (اجاقی و فیروزآبادی، ۱۳۹۹: ۵). به نظر ازکیا و غفاری (۱۳۸۷) مهم‌ترین نکات در تعریف توسعه، توجه به این نکات می‌باشد که اولاً توسعه، مقوله ارزش تلقی شود دوماً آن را جریانی چندبعدی و پیچیده دانست و سوماً به ارتباط و نزدیکی آن با مفهوم بهبود توجه شود. واژه پیشرفت نزدیک به تعاریفی مانند توسعه، پساتوسعه، توسعه اجتماعی می‌باشد. نظریه‌پردازانی مانند آمارتیا سن (۱۹۹۹)، لیپست، اینگلهارت و ولزل (۱۳۸۹)، هانتینگتون و نلسون (۱۹۷۶) و رنانی (۱۳۹۳) و دیگران در مورد طبقه‌بندی توسعه، به بخش‌های مختلف مانند اقتصادی، مادی، فکری و فرهنگی نظریاتی را مطرح نموده‌اند. در واقع سن هدف نهایی توسعه را افزایش قابلیت‌های انسانی که به‌عنوان افزایش آزادی فرد از نظر انتخاب کارکردها تعریف شده است، می‌داند. اکثر نظریات به این نکته اشاره می‌نمایند که برای توسعه و نوسازی احتیاج به تغییر نگرش در باورها و ارزش‌های انسان‌ها وجود دارد و باید بخش‌های

فرهنگی ابتدا در انسان‌ها ارتقاء یابد تا به توسعه دست یافت. بر اساس مطالعات به عمل آمده می‌توان سه پارادایم توسعه، ضد توسعه و پساتوسعه را پیرامون رویکردهای مختلف توسعه از هم متمایز کرد. در پارادایم پساتوسعه، توسعه انسان و کیفیات زیستی او (ارزش‌های فرامادی و خود اظهاری) حمایت می‌شود و نقش ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و در یک کلام شرایط زمانی و مکانی در آن مؤثر است (غیاثوند، ۱۳۹۳). از این رو مفهوم پساتوسعه را نگاهی بازاندیشانه به توسعه و آثار آن بر جامعه می‌توان دانست که همان مفهوم پیشرفت می‌باشد. توسعه اجتماعی را اولین بار در قرن ۱۹ جامعه‌شناسان به کار بردند که در نظر آن‌ها فرایندی بود که طی آن جامعه از حالت سنتی یا اولیه به سطح پیشرفته و مدرن و متمدن‌تر تکامل می‌یافت. این رویکرد از بررسی‌های داروین الهام گرفته بود. هابهاوس^۱ (۱۹۲۴) در کتابش با عنوان توسعه اجتماعی، دیدگاه داروینیست‌های اجتماعی را به چالش کشید و مفهوم اصلاحات اجتماعی را که ناظر به بهبود آثار نامطلوب و ناگوار تغییرات اجتماعی در افراد آسیب پذیر است ارائه کرد. رویکرد او در تعریف توسعه اجتماعی بعدها توسط جامعه‌شناسان معتقد به برنامه ریزی اجتماعی و آنچه تغییر اجتماعی هدایت شده نامیده می‌شود تکمیل گردید (میجلی، ۲۰۱۴: ۷). بر اساس یکی از اولین پژوهش‌های رسمی که پایوا (۱۹۷۷) انجام داد توسعه اجتماعی یعنی توسعه ظرفیت مردم برای اینکه به طور پیوسته و مداوم در راستای رفاه خود و جامعه کار و تلاش کنند (پایوا، ۱۹۷۷: ۳۲۳). او مر^۲ (۱۹۷۹) توسعه اجتماعی را فرایندی از تکامل منسجم، متعادل و یکپارچه دانست و باعث شد تا این اصطلاح به ارزش‌هایی همچون کرامت انسانی، برابری و عدالت اجتماعی مزین شود. به نظر وی توسعه اجتماعی به دنبال ایجاد جوامع انسانی است که متعهد در دستیابی به صلح جهانی و پیشرفت برای همه مردم هستند (اومر، ۱۹۷۹: ۱۶). اسپالتر و سین^۳ (۲۰۰۸) توسعه اجتماعی را معادل با تغییر هدایت شده و برنامه ریزی شده دانستند. تغییری که مردم را قادر می‌سازد تا به شادی‌ها، حس رضایتمندی و زندگی مسالمت آمیز بیشتری دست یابند (اسپالتر و سین، ۲۰۰۸: ۲). اما این تعاریف ناملموس و انتزاعی بودند و ارزش علمی کمی داشتند. بنابراین برخی محققان آن را مورد انتقاد قرار دادند و در سال ۱۹۷۲ کنسرسیوم بین المللی توسعه اجتماعی را بنا نهادند. سازمان‌های بزرگ و بین المللی توسعه به حمایت از تلاش دولت برای شروع و راه اندازی هدایت و تأمین مالی برنامه توسعه اجتماعی ادامه دادند مداخلات دولت را می‌توان در تعهدات کشورهای عضو سازمان ملل متحد در اجلاس جهانی توسعه اجتماعی کپنهاگ (۱۹۹۵) یافت که نتیجه آن بیانیه هزاره سال ۲۰۰۰ است که بر اهداف توسعه هزاره تأکید می‌کند (میجلی، ۲۰۱۴: ۱۶). نشست توسعه اجتماعی توسط سازمان ملل در شهر کپنهاگ در سال ۱۳۹۵ نقطه عطفی در کاربرد رویکرد توسعه اجتماعی بود. دپارتمان توسعه اجتماعی بانک جهانی در سال ۲۰۰۱، توسعه اجتماعی را به مثابه ترکیب سه مفهوم توانمندسازی (برخوردراری از حق انتخاب فردی)، پوشش همگانی (تأکید نهادها و سیاست‌ها بر نیازهای افراد فقیر جامعه و توجه به آن‌ها) و امنیت (ارتقای ثبات اجتماعی و امنیت انسانی) تعریف کرده است. استس^۴ توسعه اجتماعی را یک حوزه میان‌رشته‌ای و میان بخشی در جستجوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در سطوح مختلف جامعه تعریف می‌نماید؛ که این تعریف بیانگر دو نکته است: اول، تأمین رضایت مردم در سطح حداقل نیازهای اساسی از طریق تأمین آن نیازها و دوم، افزایش سطح آزادی که با رشته انتخاب‌هایی که مردم می‌توانند داشته باشند، اندازه‌گیری می‌شود. به‌رغم وی اهداف توسعه اجتماعی از طریق مشارکت مردم تا بالاترین حد ممکن در تعیین اهداف و نتایج توسعه تعقیب می‌شوند (فیروزآبادی، ۱۳۸۹). شاخص‌هایی که استس (۲۰۱۲) بر مبنای آن مطالعه شاخص پیشرفت اجتماعی را سنجیده است دربرگیرنده ۴۵ شاخص اجتماعی است که به ۱۰ شاخص فرعی تقسیم شده است که عبارتند از: آموزش، وضعیت بهداشت و درمان، وضعیت زنان، فعالیت‌های دفاعی، شرایط اقتصادی، ویژگی‌های جمعیتی، اوضاع جغرافیایی، مشارکت سیاسی، تنوع فرهنگی، اقدامات رفاهی (استس، ۲۰۱۲). کلانتری (۱۳۷۷) معیارهای عمده برای

^۱ Hobhouse

^۲ Omer

^۳ Aspalter and Singh

^۴ Estes

شاخص‌های توسعه اجتماعی شامل: عدالت اجتماعی، وحدت و انسجام، کیفیت زندگی و ظرفیت‌های انسانی تعریف و تدوین نموده است. سازمان‌های متفاوتی تاکنون در مورد توسعه اجتماعی شاخص‌ها و تعاریفی ارائه کرده‌اند: سازمان ملل (۱۹۵۴)، گزارش‌های توسعه اجتماعی هند (۲۰۰۶)، مرکز سیستم‌های پایدار دانشگاه میشیگان (۲۰۱۳)... سازمان ضرورت پیشرفت اجتماعی که یک سازمان غیرانتفاعی است، توسط مایکل ای پورتر^۱ از مدرسه کسب و کار دانشگاه هاروارد، اسکات استرن^۲ از مدرسه مدیریت اسلون دانشگاه ام آی تی، شاخص پیشرفت اجتماعی را که مقیاسی برای اندازه‌گیری رفاه اجتماعی بدون رجوع به تولید ناخالص داخلی است و حدود ۹۹ درصد جمعیت جهان را پوشش می‌دهد را سنجیده و اطلاعات آن را از سال ۲۰۱۱ تا کنون هر ساله منتشر نموده است. این مؤسسه پیشرفت اجتماعی را، ظرفیت جامعه برای رفع نیازهای اولیه شهروندان و همین‌طور ایجاد شرایطی که پایداری زندگی شهروندان و اجتماعات تضمین شود و همه افراد به ظرفیت‌ها و پتانسیل‌هایشان تحقق کامل ببخشند تعریف می‌نماید که دارای سه بعد نیازهای اساسی بشر، ساختارهای رفاه و فرصت‌ها می‌باشد. بعد نیازهای اساسی انسان، شامل شاخص‌های، تغذیه و مراقبت بهداشتی، دسترسی به آب و سیستم فاضلاب، پناهگاه، امنیت فردی است. بعد زیرساخت‌های رفاه، شامل، دسترسی به دانش‌بایه، دسترسی به اطلاعات و ارتباطات، سلامت و بهزیستی، پایداری محیط‌زیست است. درنهایت، بعد فرصت‌ها نیز ترکیبی از حقوق فردی، آزادی فردی و حق انتخاب، تحمل و مدارا، دسترسی به آموزش پیشرفته است (سازمان غیرانتفاعی پیشرفت اجتماعی، ۲۰۱۳).

۲-۲. ادبیات تجربی

حسینی و رحمانی (۱۴۰۱) در مقاله خود با عنوان مقایسه تطبیقی پیشرفت اجتماعی در ایران و مالزی (۲۰۲۰-۲۰۱۱) به این نتایج دست یافتند که تفاوت معناداری بین پیشرفت اجتماعی و ابعاد و زیرشاخص‌های آن در ایران و مالزی وجود دارد. نقاط قوت ایران در بخش سلامت و بهداشت و همچنین تحصیلات پیشرفته زنان و نقاط ضعف ایران در بخش‌های توجه به اقلیت‌ها (مذاهب، قومیت‌ها، زنان)، سیستم آب‌رسانی و دسترسی به دانش اولیه و دسترسی به اطلاعات و ارتباطات مانند اینترنت و حاکمیت آنلاین را می‌توان اشاره کرد. محمودپور (۱۳۹۹) در پایان‌نامه خود با عنوان تأثیر پیشرفت اجتماعی بر نوآوری در کشورهای درحال توسعه، به بررسی شاخص پیشرفت اجتماعی و تأثیر آن بر نوآوری پرداخته است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که افزایش و یا بهبود پیشرفت اجتماعی می‌تواند شاخص نوآوری کشورهای درحال توسعه را نیز افزایش دهد و این نتیجه بیانگر رابطه مثبت و مستقیم بین شاخص پیشرفت اجتماعی و شاخص نوآوری است. رضایی روشن و رحمانی فیروزجاه (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان تأثیر پیشرفت اجتماعی و آزادی اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی با استفاده از روش داده‌های تابلویی (۲۰۱۸-۲۰۱۴) به این نتایج دست یافتند که شاخص پیشرفت اجتماعی تأثیر افزایشی و معنادار بر تولید ناخالص داخلی سرانه در کشورهای با درآمد پایین، کشورهای با درآمد پایین‌تر از حد متوسط، کشورهای با درآمد بالاتر از حد متوسط و کشورهای با درآمد بالا دارد. آساندلویی و همکاران (۲۰۱۶) با مدل‌سازی رشد اقتصادی بر اساس پیشرفت اجتماعی و آزادی اقتصادی را در ۴۰ کشور عضو اتحادیه اروپا بررسی نمودند. این پژوهشگران دریافتند که بین میانگین تولید ناخالص داخلی سرانه کشورهای اروپایی بر اساس عضویت در اتحادیه اروپا تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین، نتایج حاصل از رگرسیون چندگانه نشان داد که شاخص آزادی اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی سرانه اثر مثبت و معنی‌دار و شاخص پیشرفت اجتماعی بر متغیر مذکور اثر منفی و معنی‌دار داشته است. به‌طور کلی پیشرفت را می‌توان برنامه‌ای هدفمند در جهت حرکت از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب دانست. با توجه به تفاوت جوامع مختلف در وضعیت موجود و با عنایت به این نکته که وضعیت مطلوب هر جامعه متناسب با مبانی معرفتی، فرهنگی، فلسفی، اخلاقی و ایدئولوژیک آن جامعه تعریف می‌شود؛ می‌توان ادعا کرد که وضعیت مطلوب جوامع مختلف باهم متفاوت است. در

^۱ Michael E. Porter

^۲ Scott Stern

کشورهای رانتیر، رانت نفت موجب تضعیف انگیزه کار، تضعیف بخش خصوصی، توسعه فرهنگ رانت‌خواری، مصرف‌گرایی و اتلاف منابع اقتصادی می‌شود. علی‌رغم بیشتر دولت‌ها که مجبورند از جامعه و صنایع خود مالیات بگیرند، دولت رانتیر به دلیل بهره‌گیری از درآمدهای ناشی از رانت، نیاز چندانی به مالیات‌ها و درنهایت به جامعه مدنی احساس نمی‌کند. در این کشورها توازن بین دولت و جامعه برقرار نیست و رابطه‌های بین اقتصاد، رشد و توسعه در جنبه‌های مختلف با مقیاس جهانی برهم می‌خورد. ایمنی و اوجیما، اقتصاددانان ژاپنی در پژوهشی آمارهای مربوط به رشد اقتصادی، صادرات و درآمد نفتی در کشورهای اروپایی، شمال آفریقا، آمریکای شمالی و خاورمیانه را بررسی و به اثر درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی کشورهای مختلف پرداخته‌اند. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که درآمدهای نفتی در کشورهای توسعه‌یافته اثر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد، اما در کشورهایی که در تله رشد پایین گرفتار شده‌اند، درآمد سرشار نفتی که به صورت رانت در اختیار دولت‌ها قرار می‌گیرد از طریق تشدید عدم تعادل‌هایی مانند «کسری بودجه» و «کسری حساب تجاری» رشد اقتصادی حاصل از درآمدهای نفتی را کاهش می‌دهد. مهم‌ترین سوءآثار درآمدهای نفتی در این کشورها، افزایش دیون‌سالاری، کاهش آزادی فردی و سیاسی، نقض حاکمیت قانون و نقض حقوق مالکیت است که با اثرگذاری بر محیط کسب‌وکار، به دست‌انداز مسیر توسعه اقتصادی تبدیل می‌شود. سینها و سنگوپتا^۱ (۲۰۱۹) تأثیر رانت منابع طبیعی بر شاخص توسعه انسانی با تأکید بر نقش جهانی‌سازی در ۳۰ کشور آسیای اقیانوس آرام را طی دوره ۲۰۱۶-۱۹۹۶ مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که رانت منابع طبیعی از یک طرف اثر مثبت بر شاخص توسعه انسانی دارد و از طرف دیگر رانت دریافتی از مخزن منابع طبیعی اثر منفی بر شاخص توسعه انسانی دارد. همچنین نتایج نشان می‌دهد با حضور جهانی‌شدن به دلیل وجود حکمرانی و نهادهای قوی تأثیرات رانت نفتی برعکس می‌شود. توفیقی و یحوی رازلیقی (۱۳۹۵) رابطه بین نفت و کیفیت نهادها را بین کشورهای نفت‌خیز با استفاده از تکنیک پنل دیتا طی دوره ۲۰۰۹-۱۹۹۶ مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج تحقیق رابطه به شکل U وارونه میان رانت نفتی و شاخص‌های حق اظهار نظر و پاسخگویی، حاکمیت قانون، ثبات سیاسی و کنترل فساد را تأیید می‌کند. شیری (۱۳۹۴) در پژوهش خود شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی ایران را با کشورهای خاورمیانه از سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۱ از طریق تحلیل ثانویه بررسی می‌نماید که یافته‌های آن نشان می‌دهد که اگرچه رشد محدودی در برخی شاخص‌ها دیده می‌شود، اما هنوز ایران نسبت به جایگاه مفروض در سند چشم‌انداز فاصله زیادی دارد و در بسیاری شاخص‌ها (مانند شاخص "مرگ‌ومیر کودکان زیر ۵ سال"، درآمد سرانه و...) جایگاه ایران تغییری نکرده و در موارد معدودی (مانند سهم زنان در مشارکت پارلمانی) به رتبه پایین سقوط کرده است. با توجه به ابعاد متغیر پیشرفت اجتماعی و شاخص‌های آن و پیچیدگی‌های اقتصادی در کشورهای رانتیر فرضیات تحقیق به این صورت مشخص شده است؛

فرضیه‌های اصلی:

- ۱- به نظر می‌رسد که میانگین پیشرفت اجتماعی ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.
- ۲- به نظر می‌رسد که میانگین بعد نیازهای اساسی ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.
- ۳- به نظر می‌رسد که میانگین بعد بنیادهای رفاه ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.
- ۴- به نظر می‌رسد که میانگین بعد فرصت‌ها ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

فرضیه‌های فرعی:

- ۱- به نظر می‌رسد که میانگین شاخص‌های بعد نیازهای اساسی در بازه ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

^۱ Sinha & Sengupta

۲- به نظر می‌رسد که میانگین شاخص‌های بعد بنیادهای رفاه در بازه ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

۳- به نظر می‌رسد که میانگین شاخص‌های بعد فرصت‌های در بازه ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

۳. روش تحقیق

روش تحقیق حاضر، کمی و از روش تحلیل ثانویه انجام گرفته است. همچنین، این تحقیق یک مطالعه توصیفی-مقایسه‌ای است. هدف آن بررسی نقاط قوت و ضعف ایران در پیشرفت اجتماعی و مقایسه آن با کشور عربستان، عراق و امارات متحده است. داده‌های استفاده شده برای این متغیر، بصورت جداول اکسل از سایت پیشرفت اجتماعی^۱ استخراج شده است. این مؤسسه، پیشرفت اجتماعی را ظرفیت جامعه برای رفع نیازهای اولیه شهروندان و ایجاد شرایطی که پایداری زندگی شهروندان و اجتماعات تضمین شود و همه افراد به ظرفیت‌ها و پتانسیل‌هایشان تحقق کامل بخشند تعریف نموده است و برای به دست آوردن این متغیر از طیف وسیعی از منابع استفاده می‌نماید که شامل نهادهای بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد، سازمان‌های غیردولتی مانند شفافیت بین‌المللی^۲ و همین‌طور پیمایش‌های جهانی مانند نظرسنجی گالوپ^۳ می‌شود. محاسبه متغیر پیشرفت اجتماعی در قالب پنج مرحله انجام می‌شود و در نهایت بعد و نمره شاخص پیشرفت اجتماعی بر اساس میانگین‌گیری عناصر و ابعاد محاسبه می‌شود. روایی و پایایی این متغیر مورد تأیید است (درخشان، آفرانی، و رنانی، ۱۴۰۰) مجدد روایی و پایایی شاخص و زیرشاخص‌ها سنجیده شده که همگی بالای هفت دهم به دست آمد. داده‌های مربوط به متغیر پیشرفت اجتماعی، ابعاد و شاخص‌ها، برای کشورهای ایران، عربستان، عراق و امارات متحده، از سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ تهیه شده است. به این ترتیب هر کشور دارای ده داده و در مجموع متغیر پیشرفت اجتماعی دارای ۴۰ داده می‌باشد. با توجه به اینکه داده‌ها از نوع کمی و فاصله‌ای می‌باشند و داده‌ها نرمال و بیشتر از ۳۰ تا می‌باشند، برای بررسی فرضیه‌ها از آزمون آنوا و نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. ابعاد و زیرشاخص‌های این متغیر در جدول زیر مشخص شده است.

جدول ۱. ابعاد و زیرشاخص‌های پیشرفت اجتماعی

متغیر	بعد	شاخص	زیر شاخص
پیشرفت اجتماعی	نیازهای اولیه انسانی	تغذیه و مراقبت‌های پزشکی، آب و بهداشت، سرپناه، ایمنی فردی	سوء تغذیه، مرگی و میر ناشی از بیماری عفونی، کوتاه‌قدی کودکان و میزان مرگ‌ومیر مادران، بهداشت آب‌ناامن و مرگ ناشی از بهداشت، افرادی که از آب‌ناایمن استفاده می‌کنند و افرادی که از سیستم‌ناایمن آب استفاده می‌کنند، استفاده از سوخت‌های پاک و فناوری برای پخت‌وپز، دسترسی به برق، مرگ‌ومیر ناشی از آلودگی هوا خانگی، مرگ ترافیکی، قتل سیاسی و شکنجه، جنایات درک شده، نرخ قتل
	بنیادهای رفاه	دسترسی به دانش اولیه، دسترسی به اطلاعات و ارتباطات، سلامتی، کیفیت محیط‌زیست	دسترسی به آموزش یا کیفیت، زنان بدون تحصیل، برابری جنسیتی در پیشرفت ثانویه، ثبت نام دبستان و دستیابی به دبیرستان، دسترسی به حاکمیت آنلاین، سانسور رسانه‌ای، کاربر اینترنت و اشتراک تلفن همراه، دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی با کیفیت، دسترسی به خدمات ضروری، مرگ زودرس ناشی از بیماری‌های غیر واگیردار، امید به زندگی در ۶۰، انتشار گازهای گلخانه‌ای، ذرات معلق، حفاظت از بیوم، مرگ‌ومیر ناشی از آلودگی هوا در فضای باز

¹ <https://www.socialprogress.org/>

² International transparency

³ Gallup world poll

متغیر	بعد	شاخص	زیر شاخص
	توصیفی	حقوق فردی، انتخاب و آزادی فردی، فراگیری، دسترسی به آموزش پیشرفته	حقوق سیاسی، آزادی بیان، آزادی مذهب، دسترسی به عدالت، حقوق مالکیت برای زنان، اشتغال آسیب‌پذیر، فساد، ازدواج زودهنگام، تقاضا برای پیشگیری از بارداری راضی است، برابری قدرت سیاسی بر اساس موقعیت اجتماعی-اقتصادی، برابری قدرت سیاسی بر اساس گروه اجتماعی، برابری قدرت سیاسی بر اساس جنسیت، تبعیض و خشونت علیه اقلیت‌ها، پذیرش همجنس‌گرایان، دانشگاه‌های باکیفیت، اسناد قابل استناد، زنان با تحصیلات پیشرفته، سال‌های تحصیل در مقطع سوم

۴. یافته‌های تحقیق

برای پاسخ دادن به سؤالات تحقیق و بررسی فرضیه‌ها، تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو بخش آمار توصیفی و آمار استنباطی صورت گرفت. در متغیر پیشرفت اجتماعی کشورهای امارات، ایران، عربستان، و عراق در سال ۲۰۱۱ به ترتیب رتبه‌های ۶۶/۶، ۶۲/۸، ۶۰/۵ و ۵۹/۰۹ را دارا بوده‌اند که در سال ۲۰۲۰ به ترتیب به رتبه‌های ۷۰/۶، ۶۷/۵، ۶۵/۱ و ۶۳/۵۲ رسیده است. مشخصات توصیفی کشورها در جدول ۲ به صورت زیر مشخص شده است.

جدول ۲. یافته‌های توصیفی پیشرفت اجتماعی و ابعاد آن

متغیر	میانگین				انحراف معیار				واریانس			
	ایران	عربستان	امارات	عراق	ایران	عربستان	امارات	عراق	ایران	عربستان	امارات	عراق
پیشرفت اجتماعی	65.42	68.59	63.04	59.84	1.82	1.74	1.64	2.18	3.33	3.04	2.7	4.76
نیازهای اولیه انسان	84.51	83.62	85.64	77.01	0.71	0.72	1.09	1.06	0.51	0.52	1.20	1.12
بنیادهای رفاه	64.44	63.50	68.29	55.32	3.58	3.02	2.86	5.39	12.94	9.12	8.19	29.11
فرصت	47.31	41.69	51.88	46.27	1.41	1.36	1.39	1.8	2.00	1.87	1.93	3.26

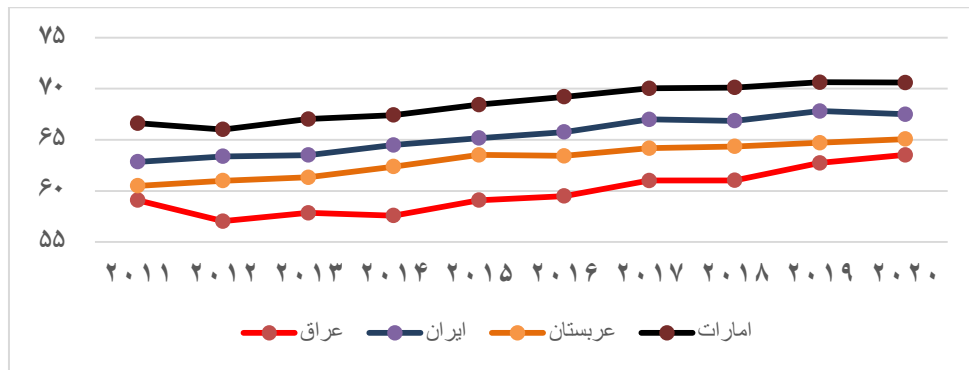
برای بررسی و آزمون فرضیات پژوهش ابتدا باید نرمال بودن متغیرها سنجیده شود که این مورد توسط آزمون کولموگروف-اسمیرنوف سنجیده شد. سطح معنی‌داری همه متغیرها و ابعاد از پنج صدم بالاتر می‌باشد ($\text{sig} > 0.05$) یعنی همه متغیرها نرمال می‌باشند. در قسمت آمار استنباطی بررسی فرضیه‌ها به صورت زیر صورت گرفت.

فرضیه اول: به نظر می‌رسد که میانگین پیشرفت اجتماعی در بازه ده ساله (۲۰۱۱-۲۰۲۰) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

جدول ۳: تفاوت پیشرفت اجتماعی بین کشورها

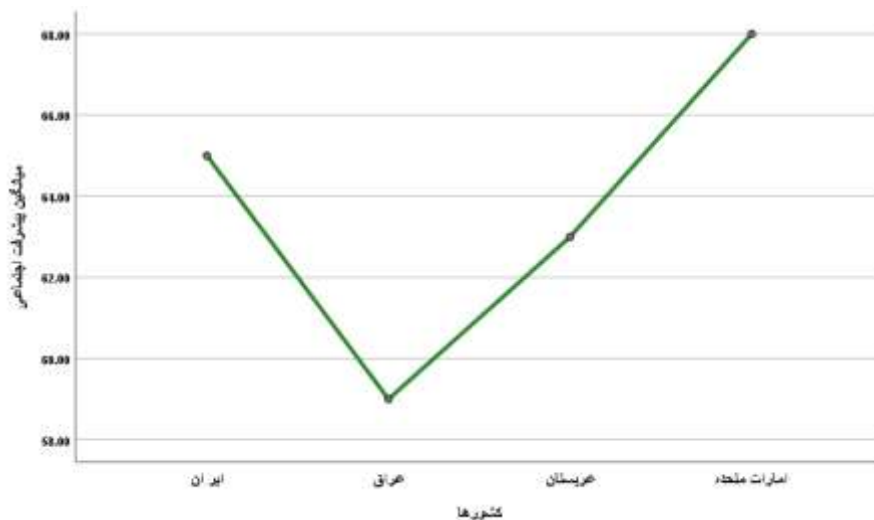
متغیرها	Sig آنوا	F	Sig of homogeneity
پیشرفت اجتماعی	۰/۰۰۰	۳۹/۵۴۳	۰/۷۷

با توجه به آزمون آنوا، سطح معنی‌داری کوچک‌تر از پنج صدم می‌باشد یعنی حداقل یک گروه متفاوت در پیشرفت اجتماعی در بین کشورها وجود دارد. برای بررسی بیشتر تفاوت در این متغیر، در دو نمودار مقایسه روند ده ساله و همچنین میانگین ده ساله کشورهای باهم مقایسه می‌گردد.

شکل ۱: پیشرفت اجتماعی ایران و کشورهای عراق، عربستان و امارات در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

در مقایسه متغیر پیشرفت اجتماعی در بین چهار کشور ایران، عربستان، عراق و امارات متحده، در بازه سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰، همه کشورها روند افزایشی داشته‌اند. کشور امارات وضعیت بهتری نسبت به سه کشور دیگر دارد و عراق در بین چهار کشور از رتبه پایین‌تری برخوردار است و از سال‌های ۲۰۱۵ به بعد روند افزایشی بهتری داشته است و خود را در سال ۲۰۲۰ به کشور عربستان نزدیک کرده است.

شکل ۲: مقایسه میانگین پیشرفت اجتماعی کشورهای خاورمیانه در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

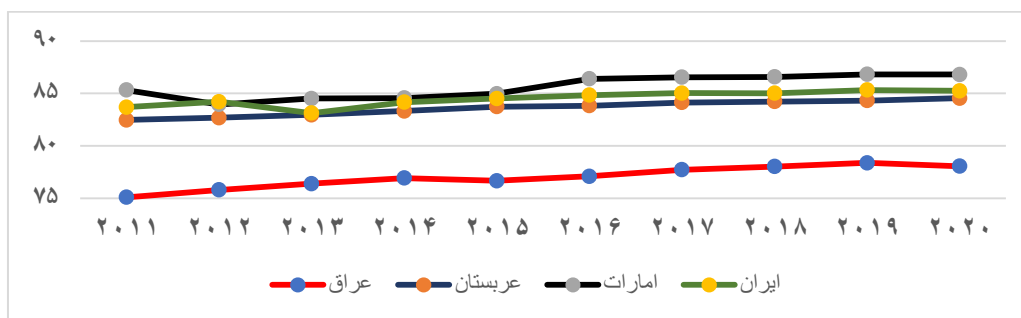
با توجه به میانگین متغیر پیشرفت اجتماعی در شکل ۲ نیز کشور امارات در بالاترین رتبه و عراق در پایین‌ترین رتبه قرار گرفته است.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد که میانگین بعد نیازهای اساسی در بازه ده ساله (۲۰۱۱-۲۰۲۰) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

جدول ۴: تفاوت بعد نیازهای اساسی بین کشورها

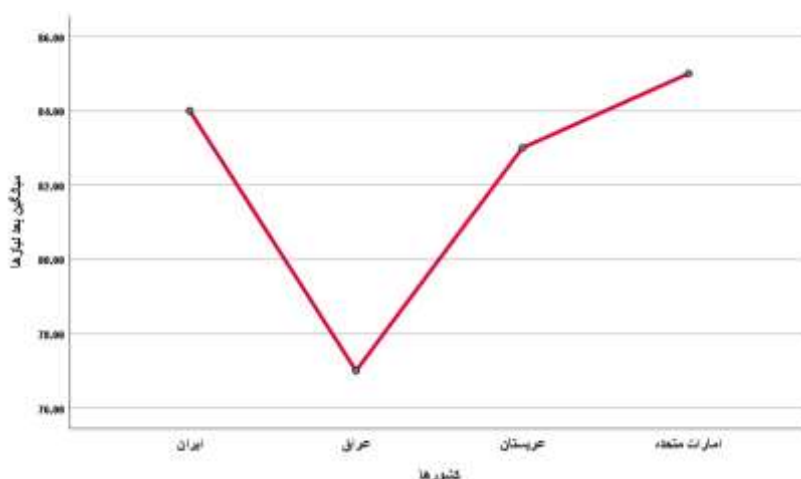
Sig of homogeneity	F	Sig آنوا	متغیرها
۰/۱۲	۱۷۸/۳۲۶	۰/۰۰۰	نیازهای اساسی

با توجه به آزمون آنوا، سطح معنی داری کوچک‌تر از پنج صدم می‌باشد یعنی حداقل یک گروه متفاوت در بعد نیازهای اساسی در بین کشورها وجود دارد.

شکل ۳: مقایسه بعد نیازهای اساسی ایران و کشورهای عراق، عربستان و امارات در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

در مقایسه بعد نیازهای اساسی در چهار کشور، در بازه سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰، عراق در پایین‌ترین رتبه و امارات در بالاترین رتبه قرار دارد. همه کشورها روند افزایشی با شیب ملایمی را دارا می‌باشند. در این بعد سه کشور ایران، عربستان و امارات تقریباً نزدیک به یکدیگر می‌باشند. ایران از امارات پایین‌تر و از عربستان و عراق رتبه بالاتری دارد.

شکل ۴: مقایسه میانگین بعد نیازهای اساسی خاورمیانه در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

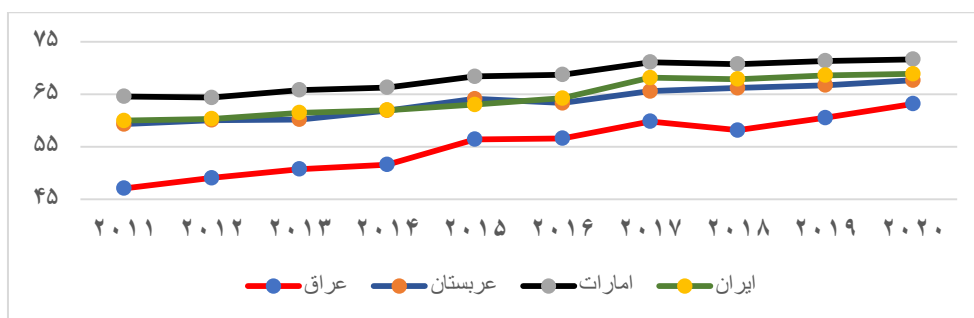
با توجه به شکل ۴، مقایسه نقطه‌ای کشورها در میانگین بعد نیازهای اساسی نیز مشخص می‌شود که کشورهای امارات بالاترین رتبه را دارد و سه کشور امارات متحده و ایران و عربستان در این بعد به هم نزدیک‌تر می‌باشند و کشور عراق فاصله بیشتری را دارد.

فرضیه سوم: به نظر می‌رسد که میانگین بعد بنیادهای رفاه در بازه ده ساله (۲۰۱۱-۲۰۲۰) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

جدول ۵: تفاوت بعد بنیادهای رفاه بین کشورها

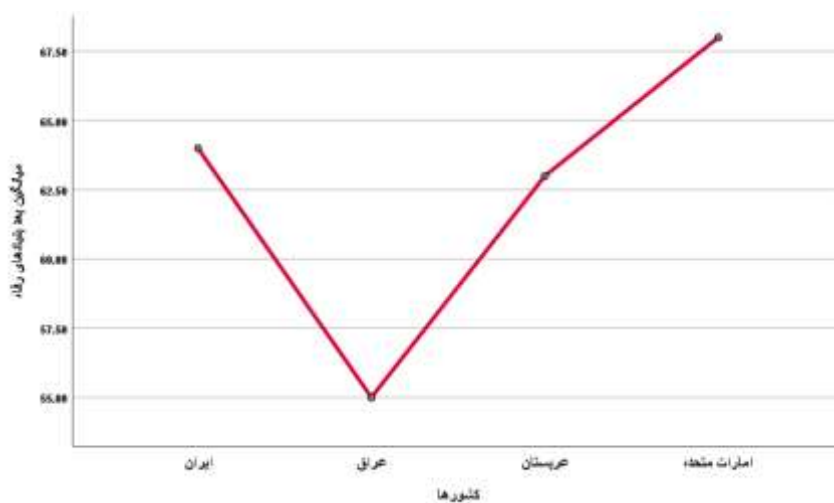
متغیرها	Sig آنوا	F	Sig of homogeneity
بنیادهای رفاه	۰/۰۰۰	۲۰/۰۴۸	۰/۰۳۲

با توجه به آزمون آنوا، سطح معنی داری کوچک تر از پنج صدم می باشد یعنی حداقل یک گروه متفاوت در بعد بنیادهای رفاه در بین کشورها وجود دارد.

شکل ۵: مقایسه بعد زیرساخت رفاهی ایران و امارات در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

در مقایسه بعد زیرساخت‌های رفاه در بین چهار کشور در بازه سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰، عراق در پایین‌ترین رتبه و امارات در بالاترین رتبه قرار دارد. عراق رشد افزایشی بهتری نسبت به کشورهای دیگر داشته است به طوری که از ۴۷/۰۹ در سال ۲۰۱۱ به رتبه ۶۳/۱۹ در سال ۲۰۲۰ رسیده است. ایران از امارات پایین تر و از عربستان و عراق رتبه بالاتری دارد.

شکل ۶: مقایسه میانگین بعد بنیادهای رفاه کشورهای خاورمیانه در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

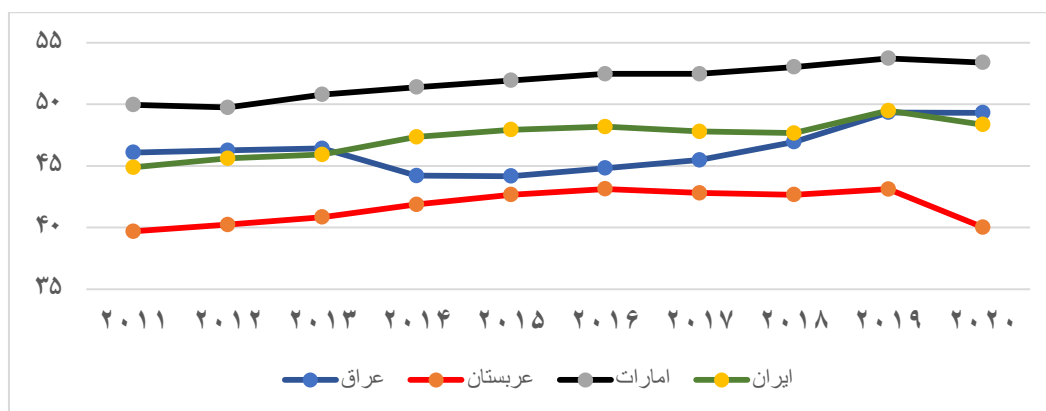
با توجه به نمودار نیم پلات بعد بنیادهای رفاه مشخص می گردد که در مقایسه میانگین ده ساله نیز کشور امارات دارای بالاترین رتبه است کشور ایران و عربستان در این بعد به یکدیگر نزدیک هستند و کشور عراق در پایین‌ترین رتبه قرار گرفته است.

فرضیه چهارم: به نظر می رسد که میانگین بعد فرصت‌ها در بازه ده ساله (۲۰۱۱-۲۰۲۰) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

جدول ۶: تفاوت بعد فرصت‌ها بین کشورها

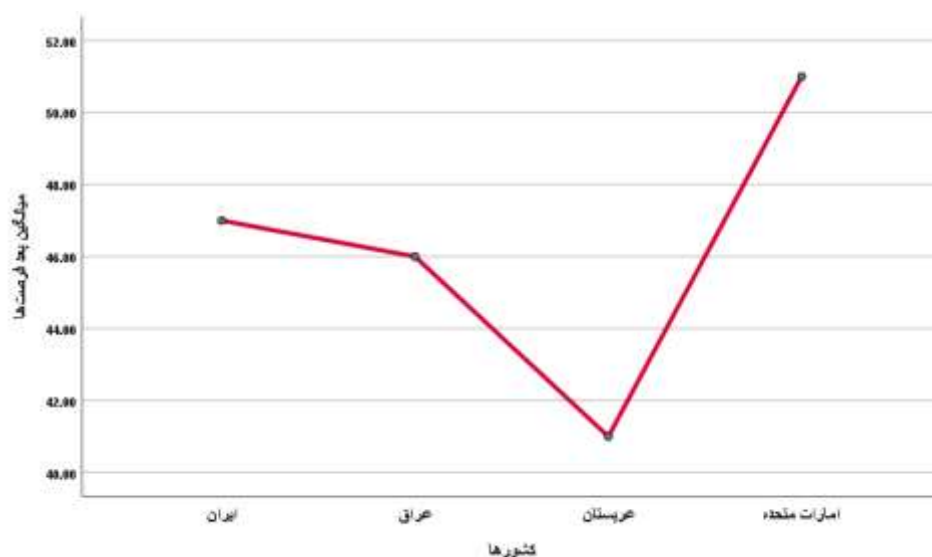
متغیرها	Sig آنوا	F	Sig of homogeneity
بنیادهای رفاه	۰/۰۰۰	۷۶/۹۵	۰/۹۲

با توجه به آزمون آنوا، سطح معنی‌داری کوچک‌تر از پنج‌صدم می‌باشد یعنی حداقل یک گروه متفاوت در بعد فرصت‌ها در بین کشورها وجود دارد.

شکل ۷: مقایسه فرصت‌های ایران و کشورهای عراق، عربستان و امارات در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

در مقایسه بعد فرصت‌ها در چهار کشور در بازه ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰، امارات در بالاترین رتبه و عربستان در پایین‌ترین رتبه قرار دارد. کشور عراق در سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۱۹ از ایران در رتبه پایین‌تری قرار داشته است و در سال ۲۰۲۰ نسبت به ایران در جایگاه بالاتری قرار گرفته است. نکته قابل‌توجه در این بعد این نکته است که کشور عراق با توجه به آشوب‌ها و جنگ‌های داخلی از عربستان در رتبه بالاتری قرار داشته است و توانسته است در طی سال‌های بعد از درگیری‌ها و ثبات نسبی در کشور عراق، رشد بهتری در این بعد داشته باشد.

شکل ۸: مقایسه میانگین بعد فرصت‌های کشورهای خاورمیانه در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

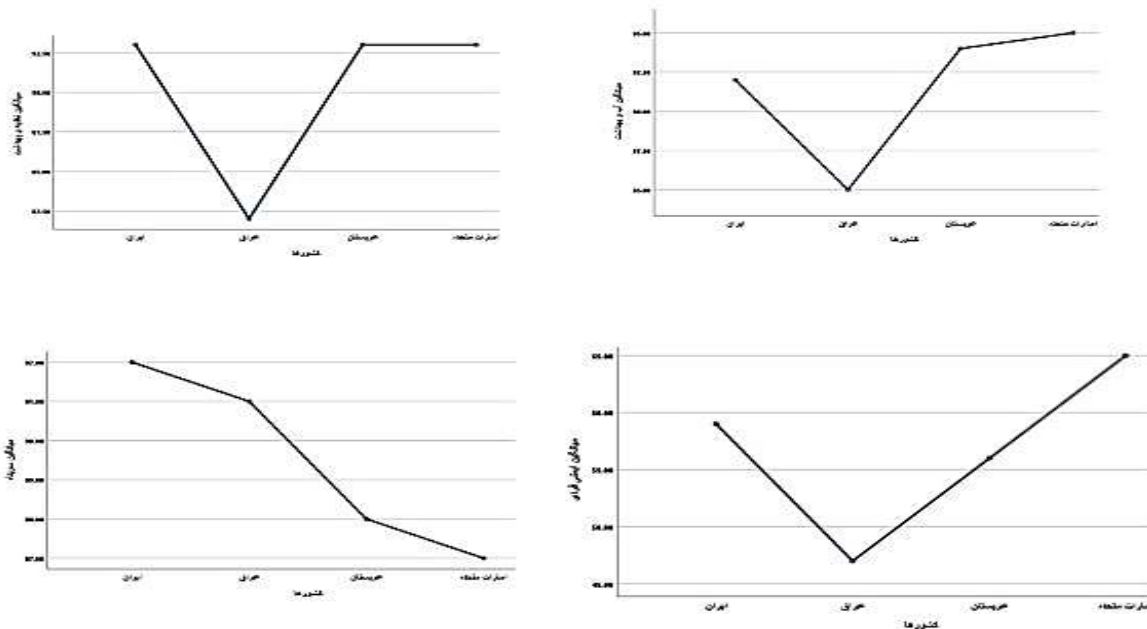
با توجه به شکل ۸، در مقایسه میانگین ده ساله کشورهای امارات در بالاترین رتبه قرار گرفته است. میانگین این بعد در کشور عراق از عربستان بالاتر است و نسبت به ایران در رتبه پایین‌تر قرار گرفته است اما در مقایسه روند طولی ده ساله مشخص گردید که کشور عراق در سال ۲۰۲۰ از ایران پیشی گرفته است.

فرضیه پنجم: به نظر می‌رسد که میانگین شاخص‌های بعد نیازهای اساسی در بازه ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

جدول ۷: تفاوت زیرشاخص‌های بعد نیازهای اساسی بین کشورها

متغیرها	Sig آنوا	F	Sig of homogeneity
تغذیه و مراقبت‌های پزشکی	۰/۰۰۰	۶۹۷/۱۴	۰/۴
آب و بهداشت	۰/۰۰	۲۳۲/۴۷	۰/۰۰
سرپناه	۰/۰۰	۵۷/۴۶	۰/۰۰
ایمنی فردی	۰/۰۰	۱۱۴/۵۵	۰/۰۰

با توجه به آزمون آنوا، سطح معنی‌داری کوچک‌تر از پنج صدم می‌باشد یعنی حداقل یک گروه متفاوت در زیرشاخص‌های نیازهای اساسی در بین کشورها وجود دارد.

شکل ۹: مقایسه میانگین شاخص‌های نیازهای اساسی کشورهای خاورمیانه در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

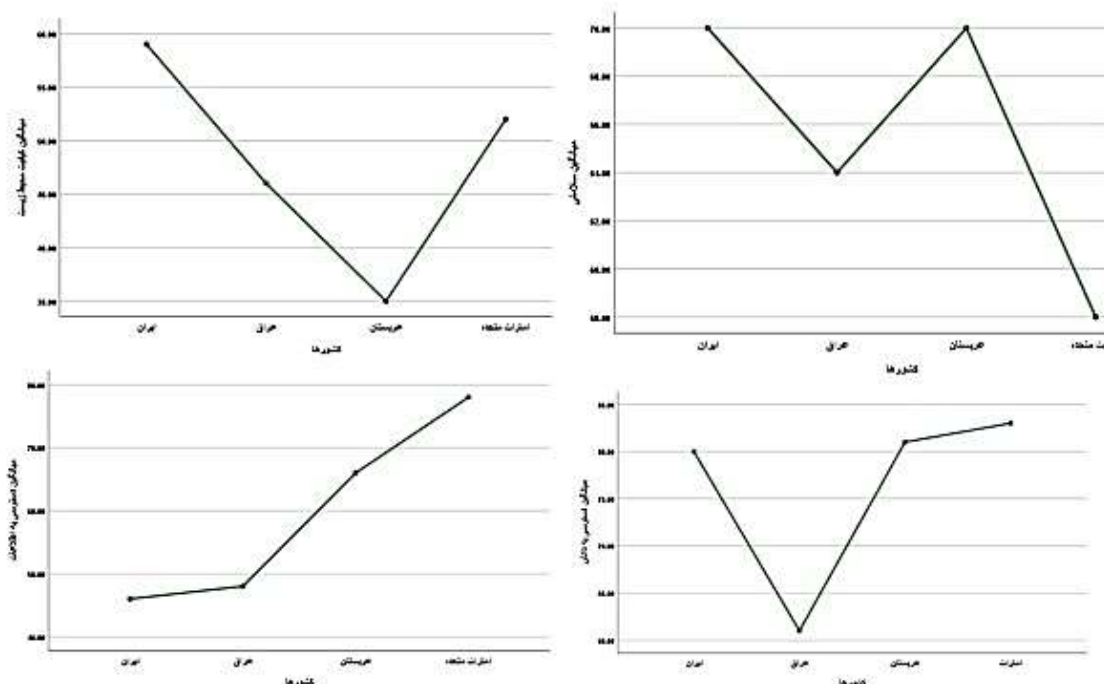
با توجه به شکل ۹، در مقایسه نقطه‌ای میانگین ده ساله کشورها در چهار شاخص بعد نیازهای اساسی، در شاخص تغذیه و بهداشت سه کشور ایران، عربستان و امارات تفاوتی با هم ندارند و کشور عراق در رتبه پایین‌تری قرار گرفته است. در شاخص آب و بهداشت به ترتیب، کشور امارات، عربستان، ایران و عراق قرار گرفته‌اند. در شاخص سرپناه، به ترتیب ایران، عراق، عربستان و امارات قرار گرفته‌اند. در شاخص ایمنی فردی کشور امارات، ایران، عربستان و عراق به ترتیب قرار گرفته‌اند. با توجه به این شاخص‌ها ایران در شاخص سرپناه دارای بالاترین رتبه است.

فرضیه ششم: به نظر می‌رسد که میانگین شاخص‌های بعد بنیادهای رفاه در بازه ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

جدول ۸: تفاوت زیرشاخص‌های بعد بنیادهای رفاه بین کشورها

متغیرها	Sig آنوا	F	Sig of homogeneity
دسترسی به دانش اولیه	۰/۰۰۰	۱۷۵/۷۶	۰/۰۹
دسترسی به اطلاعات و ارتباطات	۰/۰۰	۲۵/۸۴	۰/۰۰
سلامتی	۰/۰۰	۷۰/۷۳	۰/۰۰
کیفیت محیط زیست	۰/۰۰	۷۵/۰۱	۰/۰۰

با توجه به آزمون آنوا، سطح معنی‌داری کوچک‌تر از پنج صدم می‌باشد یعنی حداقل یک گروه متفاوت در زیرشاخص‌های بنیادهای رفاه در بین کشورها وجود دارد.

شکل ۱۰: مقایسه میانگین شاخص‌های رفاه کشورهای خاورمیانه در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

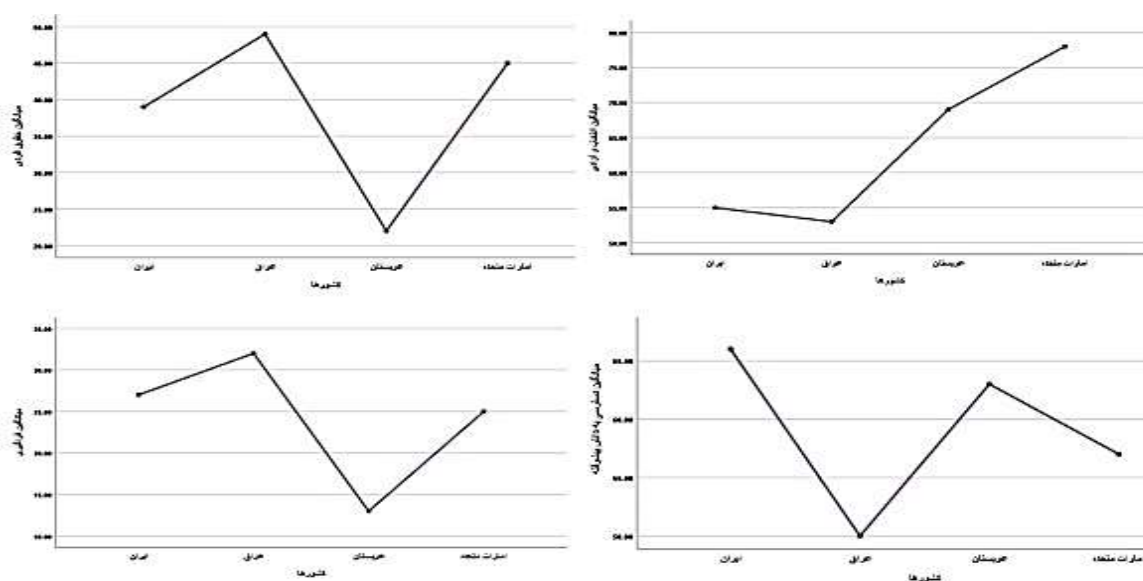
با توجه به شکل ۱۰، در شاخص کیفیت محیط زیست ایران، امارات، عراق و عربستان به ترتیب رتبه قرار گرفته‌اند. در شاخص سلامتی ایران و عربستان در یک رتبه و بالاتر از عراق و امارات متحده به ترتیب قرار گرفته‌اند. در شاخص دسترسی به اطلاعات و ارتباطات، کشورهای امارات، عربستان، عراق و ایران به ترتیب رتبه از بالا به پایین قرار گرفته‌اند. در شاخص دسترسی به دانش اولیه سه کشور امارات، عربستان و ایران تقریباً نزدیک به یکدیگر قرار دارند و عراق در رتبه پایین‌تر از بقیه کشورها قرار گرفته است. با توجه به مقایسه میانگین این شاخص‌ها ایران در کیفیت محیط زیست و سلامتی دارای رتبه بالا و در شاخص دسترسی به اطلاعات و ارتباطات دارای پایین‌ترین رتبه می‌باشد.

فرضیه هفتم: به نظر می‌رسد که میانگین شاخص‌های رفاه در بازه ده ساله (۲۰۲۰-۲۰۱۱) کشورهای نفتی خاورمیانه تفاوت دارد.

جدول ۹: تفاوت زیرشاخص‌های بعد فرصت‌ها بین کشورها

متغیرها	Sig آنوا	F	Sig of homogeneity
حقوق فردی	۰/۰۰۰	۴۴۴/۴۲	۰/۰۰
انتخاب و آزادی فردی	۰/۰۰	۱۵۷۲/۱۵	۰/۰۳
فراگیری	۰/۰۰	۱۱۹/۷۷	۰/۰۰
دسترسی به دانش پیشرفته	۰/۰۰	۲۷/۹۲	۰/۸۷

با توجه به آزمون آنوا، سطح معنی‌داری کوچک‌تر از پنج صدم می‌باشد یعنی حداقل یک گروه متفاوت در زیرشاخص‌های بعد فرصت‌ها در بین کشورها وجود دارد.

شکل ۱۱: مقایسه میانگین شاخص‌های فرصت‌های کشورهای خاورمیانه در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۱

با توجه به شکل ۱۱ و مقایسه میانگین‌های شاخص‌های بعد فرصت‌ها در شاخص حقوق فردی به ترتیب رتبه‌ها کشور عراق، امارات، ایران و با فاصله کشور عربستان قرار گرفته است. در شاخص انتخاب و آزادی فردی به ترتیب کشور امارات، عربستان، ایران و عراق قرار گرفته‌اند. در شاخص فراگیری کشورهای عراق، ایران، امارات و عربستان به ترتیب بالاترین رتبه به پایین‌ترین رتبه قرار گرفته‌اند. در شاخص دسترسی به دانش پیشرفته، کشورهای ایران، عربستان، امارات و عراق به ترتیب رتبه قرار گرفته‌اند. در این بعد، ایران در دسترسی به دانش پیشرفته دارای بالاترین رتبه و در شاخص انتخاب و آزادی فردی در رتبه پایین قرار گرفته است. میانگین کشور عراق در دو شاخص حقوق فردی و فراگیری از کشور امارات نیز بالاتر است.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پیشرفت را می‌توان برنامه‌ای هدفمند در جهت حرکت از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب دانست. پیشرفت اجتماعی علاوه بر توسعه در بخش مادی و اقتصادی فرد و جامعه به بخش معنوی و روحی افراد نیز توجه دارد. کشورهای مختلف بنا بر شرایط جغرافیایی، فیزیکی، بومی، فرهنگی، اجتماعی... الگوهای متفاوتی برای پیشرفت در نظر می‌گیرند. همان‌طور که گفته شد در کشورهای راننیر، رابطه‌های بین اقتصاد، رشد و توسعه در جنبه‌های مختلف با مقیاس جهانی برهم می‌خورد. هر چهار کشور ایران، عربستان، امارات متحده و عراق در زمره ده کشور اول از نظر ذخایر نفتی هستند که هر ساله ده‌ها میلیارد دلار درآمد برای این

کشورها دربر دارد. به‌طور میانگین چیزی حدود ۳۰ درصد از تولید ناخالص داخلی این کشورها صرف انباشت سرمایه و سرمایه‌گذاری شده است که از کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی مانند انگلستان، آلمان، کانادا، فرانسه، آمریکا... بیشتر بوده است اما شتاب رشد اقتصادی این کشورها یکسان نبوده است و ایران نسبت به همسایگان نفتی خود رشد اقتصادی پایین‌تری داشته است. بنابراین با مقایسه متغیر پیشرفت اجتماعی که دارای ابعاد و زیرشاخص‌های بیشتری است و در دو جنبه مادی و معنوی سنجیده می‌شود می‌توان به نکات بیشتری در این مقایسه دست‌یافت. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در متغیر پیشرفت اجتماعی و در هر سه بعد آن یعنی نیازهای اساسی، بنیادهای رفاه و فرصت‌ها تفاوت معناداری بین هر چهار کشور وجود داشت و در اکثر آن‌ها رتبه‌بندی به ترتیب کشور امارات متحده، ایران، عربستان و عراق بوده است. در بعد فرصت‌ها، کشور عراق از عربستان در رتبه بالاتری قرار داشت. به‌طور کلی ایران در شاخص‌های سرپناه، سلامتی، کیفیت محیط زیست و دسترسی به دانش پیشرفته در رتبه بالاتر از کشورهای دیگر و در شاخص‌های دسترسی به اطلاعات و ارتباطات و انتخاب و آزادی فردی در رتبه پایین قرار گرفته است. با توجه به نتایج تحقیق حسینی و رحمانی (۱۴۰۱) در مقایسه پیشرفت اجتماعی در ایران و مالزی، نقاط قوت ایران در سلامت و بهداشت و دسترسی به دانش پیشرفته و نقاط ضعف ایران در بخش‌های دسترسی به دانش اولیه و دسترسی به اطلاعات و ارتباطات را می‌توان اشاره کرد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت نقاط قوت ایران در مقایسه با سه کشور عراق، عربستان و امارات نسبت به مالزی بیشتر است و در مورد شاخص‌های مانند دسترسی به اطلاعات و ارتباطات این نقاط ضعف مشترک هستند. همانطور که از این مقایسه‌ها مشخص شد بیشترین نقاط ضعف ایران در بعد فرصت‌ها می‌باشد که مربوط به بعد معنوی و فرهنگی متغیر پیشرفت اجتماعی می‌باشد. کشور عراق در این بعد رشد خوبی داشته به‌طوری که توانسته در سال ۲۰۲۰ از ایران پیشی بگیرد. با توجه به شاخص‌های این بعد، عراق در شاخص حقوق فردی و فراگیری در رتبه بهتری از ایران قرار دارد. این شاخص‌ها همانطور که در جدول ۱ ذکر شد بر اساس زیرشاخص‌های حقوق سیاسی، آزادی بیان، آزادی مذهب، دسترسی به عدالت، حقوق مالکیت برای زنان، برابری قدرت سیاسی بر اساس موقعیت اجتماعی-اقتصادی، برابری قدرت سیاسی بر اساس گروه اجتماعی، برابری قدرت سیاسی بر اساس جنسیت، تبعیض و خشونت علیه اقلیت‌ها و پذیرش همجنسگرایان می‌باشد. برای تغییرات مطلوب و بهبود رتبه این زیرشاخص‌ها احتیاج به اصلاح و یا تصویب قوانین جدید، بسترسازی‌های فرهنگی، همچنین فراهم نمودن اجازه فعالیت‌های سیاسی بیشتر برای همه گروه‌ها، خصوصاً اقلیت‌ها می‌باشد. همین‌طور می‌توان با بررسی بیشتر سیاست‌ها و برنامه ریزی‌های مدیریتی کشور عراق و امارات در این بعد راه‌حل‌های متناسب و عملیاتی را که مثمر ثمر هستند برگزید. با استفاده از نقطه قوت‌های مانند تحصیلات پیشرفته که شامل تحصیلات پیشرفته زنان می‌شود می‌توان علاوه بر کاهش شکاف‌های جنسیتی و استفاده بهینه از نیروی فعال و انسانی که برای پرورش آن انرژی و هزینه شده است، نقطه‌ضعف‌های مانند توجه به اقلیت‌ها در بعد فرصت‌ها را بهبود داد. در بعد بنیادهای رفاه ایران در شاخص دسترسی به اطلاعات و ارتباط داری رتبه پایین می‌باشد که زیرشاخص‌های آن دسترسی به حاکمیت آنلاین، سانسور رسانه‌ای، کاربر اینترنت و اشتراک تلفن همراه می‌باشد که می‌توان با بهبود و آوردن فناوری‌های پیشرفته در قسمت ارتباطات و اطلاعات، ایجاد پهنای باند و سرعت بیشتر در اینترنت، دسترسی‌های آزاد خصوصاً در راستای پژوهش‌های علمی و دانشگاهی همچنین حاکمیت آنلاین در ادارات، سازمان‌ها به رشد و توسعه اقتصادی کمک بیشتری نمود.

۶. منابع

۱. آمارتیا سن (۱۳۸۲). *توسعه به‌مثابه آزادی*، ترجمه وحید محمودی، تهران: دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
۲. اجاقی، ص و آقایی فیروزآبادی، م. (۱۳۹۹). طراحی مدل مفهومی اجرای الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت با تأکید بر بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله‌العالی)، راهبرد، سال بیست و نهم شماره ۹۴.
۳. ازکیا، م و غفاری، غ. (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران، کیهان، چاپ هفتم.

۴. اینگلهارت، ر. (۱۳۷۳). تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، ترجمه مریم وتر، تهران انتشارات کویر.
۵. توفیقی، ح و یحوی رازلیقی، ح. (۱۳۹۵). تأثیر نفت بر کیفیت نهادها در اقتصاد نفتی، مجله علمی-پژوهشی سیاست‌گذاری اقتصادی، شماره ۸.
۶. حسینی، م و رحمانی خلیلی، ا. (۱۴۰۱). مقایسه تطبیقی پیشرفت اجتماعی در ایران و مالزی (۲۰۲۰-۲۰۱۱) با تأکید بر الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، یازدهمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.
۷. درخشان، م؛ آفازانی، ا؛ رنانی، م. (۱۴۰۰). کتاب توسعه مرور تلفیقی بر جایگاه ایران در شاخص‌های جهانی توسعه، چاپ اول، فرهنگ مردم، نشر مکتوب
۸. رحیمی، حسن (۱۳۸۹). نظریه دولت رانتیر و جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۲۲
۹. رضایی روشن، ه و رحمانی فیروزجاه، ع. (۱۳۹۸). تأثیر پیشرفت اجتماعی و آزادی اقتصادی بر تولید ناخالص داخلی با استفاده از روش داده‌های تابلویی (۲۰۱۸-۲۰۱۴)، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی سال نوزدهم، شماره ۷۵.
۱۰. رنانی، م. (۱۳۹۳). اقتصاد سیاسی توسعه در ایران امروز، اقتصادات عبور از بحران
۱۱. شیری، ح. (۱۳۹۴). ارزیابی برخی شاخص‌های اجتماعی-اقتصادی ایران در سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۱، مجله علمی پژوهشی دانشگاه اصفهان، سال بیستم، دوره ۲۶، شماره ۱.
۱۲. علایی، ح. (۱۳۹۰). مؤلفه‌های تأثیرگذار بر الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت با توجه به تجربیات دوران دفاع مقدس، مجله سیاست دفاعی، ۷۴.
۱۳. غیاثوند، ا. (۱۳۹۳). الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، در گرو رابطه دوسویه دین با توسعه، سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۴. فیروز آبادی، ا؛ حسینی، ر؛ قاسمی، ر. (۱۳۸۹). مطالعه شاخص‌ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان‌های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۷.
۱۵. کلانتری، خلیل (۱۳۷۷). مفهوم و معیارهای توسعه اجتماعی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۳۲.
۱۶. محمودپور، ا. (۱۳۹۹). تأثیر پیشرفت اجتماعی بر نوآوری در کشورهای در حال توسعه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه ارومیه.
۱۷. میجلی، ج. (۱۳۹۸). توسعه اجتماعس نظریه و اقدام، ترجمه فیروزآبادی، ا و دباغی، ح، تهران: کتیبه، چاپ نخست
18. Asandului, L., Iacobuta, A., & Cautisanu, C. (2016). Modelling Economic Growth Based on Economic Freedom and Social Progress. *European Journal of Sustainable Development*, 5(3), 229-238
19. Aspalter, C. & Singh, S. (2008). Debating Social Development: Introduction. In S. Singh and C. Aspalter (Eds), *Debating Social Development*. Manchester, Casa Verde, pp. 1-10.
20. Beblawi, Hazem/ Luciani, Giacomo (1987). *The Rentier State*. London and New York: Croom Helm
21. Cambridge Dictionary, Retrieved from: <http://dictionary.cambridge.org>.
22. Hobhouse, L. T. (1924). *Social Development: Its Nature and Conditions*. London: Allen & Unwin.
23. Johnson, G. (2008). A brief history of the idea of progress, *The Occidental Quarterly*, 8(1): 7-16.
24. Omer, S. (1979). Social Development. *International Social Work*, 22 (3), 11-26.
25. Oxford Dictionary, Retrieved from: <http://en.oxforddictionaries.com>.
26. Paiva, F. J. X. (1977). A Conception of Social Development, *Social Service Review*, 51 (2), 327-336.
27. Sinha, A. & Sengupta, T. (2019). Impact of natural resource rents on human development: What is the role of globalization in Asia Pacific countries?. *Resources Policy*, 63, 10141
28. *Social Progress Imperative* (2013). *Social Progress Index 2013*. In M. E. Porter, S. Stern & R. Artavia Loría (Eds.), Retrieved from
29. Tazari, Yusufbagi, M. H. Aghakarim Alamdar, A., Nurollahi, T., & Rostami, A. (2015). *Index of Social Progress in 2014*. Ministry of Cooperatives, Labor and Social Welfare; Department of Social Welfare; Office of Social Welfare Studies, Report No. 3, Printed by Sadat